
Zdenko Čepič

Agrarna reforma po drugi svetovni vojni – značaj, učinki, posledice

Večina agrarnih reform v preteklosti je bila uvedena z odločitvijo vseobsegajoče državne oblasti; z njo je ta sledila predvsem svojim ciljem, ne pa ciljem tistih, v imenu katerih in za katere je ukrep uzakonila. Po mnenju francoskega ruralnega sociologa Henrija Mendrasa se z agrarno reformo, katero izvede država po svoji volji in namenu, zadovoljuje tako potrebe kmeta kot tudi zahteve ekonomskega razvoja v družbi, ki je na pragu industrializacije.¹ To povsem velja tudi za agrarno reformo, izvedeno v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni.

Povojna agrarna reforma, izvedena v Jugoslaviji in Sloveniji, je bila političnoekonomski ukrep s poudarjenim političnim predznakom, kar je sicer bolj ali manj značilnost vseh agrarnih reform. Jugoslovansko agrarno reformo je to še posebej označevalo, saj je bila uzakonjena in izvedena v pogojih izvajanja socialistične revolucije. Imela je poudarjeno razredno politično usmeritev brez večjih ekonomskih motivov.² Takšni so bili tudi rezultati, medtem ko so bile posledice izvedene agrarne reforme predvsem ekonomskega značaja.

Kot ukrep, katerega namen je bil predvsem poseči v družbeno ekonomske odnose oziroma lastninsko posestno sestavo in jo spremeniti, je agrarna reforma imela izrazito političen namen. Oblast, ki jo je uzakonila, je videla v agrarni reformi predvsem sredstvo za svojo politično utrditev in potrditev. Z njo je želela razrešiti eno od ključnih vprašanj za nadaljevanje oziroma dokončanje v času osvobodilne vojne začete socialistične revolucije. Agrarna reforma je bila zato zamišljena kot sredstvo reševanja kmečkega vprašanja, zblíževanja interesov delavskega razreda oziroma komunistične stranke, ki ga je predstavljala, z interesi in hotenji kmetov. Rešitev kmečkega vprašanja kot političnega vprašanja je bilo mišljeno kot prvenstveni namen agrarne reforme, čeprav je bil glavni vzrok v agrarnem vprašanju oziroma v ekonomskih in lastninskih odnosih, ki so ga označevali.

Agrarna reforma je tako za novo oblast v Jugoslaviji predstavljala predvsem politično nujnost, ekonomski oziroma socialni položaj večjega dela kmečkega prebivalstva pa je predstavljal bolj povod kot vzrok. Za hitro uzakonitev je oblast imela ekonomsko, še bolj pa socialno upravičenost, ki je izhajala iz dotedanjega zemljiško posestnega stanja in razmer. Te je bilo potrebno spremeniti v takšni meri, da so na eni strani ustrezali večini kmetov in je bila potešena njihova lakota po zemlji, na drugi strani pa

¹ Henri Mendras: Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva. Globus, Zagreb 1986, str. 176-177.

² Dragan Veselinov: Agrarno pitanje u Jugoslaviji. Borba, Beograd 1981 (dalje navajam: Veselinov, Agrarno) str. 118.

je to ustrezalo tudi državnih oblasti glede njenih načrtov za nadaljnji razvoj družbe v smeri razvoja socialističnih družbeno ekonomskih odnosov.

Začetki poveljne agrarne reforme v Jugoslaviji segajo v čas vojne, ko so se na raznih ozemljih pod kontrolo osvobodilnega gibanja že izvajali ukrepi, ki so imeli značilnosti agrarne reforme. Po vojni je bila agrarna reforma uzakonjena kot prvi v nizu politično ekonomskih ukrepov, ki so bili sprejeti z namenom utrditi pridobitve revolucije na političnem in gospodarskem področju. Uzakonjena je bila v času, ko proces politične revolucije še ni bil zaključen, oblast pa je potrebovala politično podporo večinskega dela prebivalstva – kmetov. Uzakonila jo je Začasna ljudska skupščina DFJ 23. avgusta 1945, predno so bile volitve v Konstituanto oziroma je bila razglašena FLRJ. To je bil čas oblikovanja osnovnih načel v zasnovi jugoslovanske kmetijske politike, katere namen je bil oblikovati socialistično kmetijstvo po vzoru Sovjetske zveze.

Z agrarno reformo je oblast v veliki meri uspela na področju kmetijstva izvesti »ekspropriacijo ekspropriatorjev« kot nujnost v procesu socialistične revolucije. Z njo je uspela odpraviti ostanke fevdalnih odnosov v kmetijstvu, omejiti pa kapitalistične. Bila je usmerjena izrazito proti veleposestvom kot preostankom fevdalnih zemljiških odnosov. V povezavi s tem pa je imela tudi narodnostnoosvobodilni namen, saj je v Sloveniji velik del veleposestnikov bil tujega, neslovenskega rodu. Oblasti prav zato ni bilo potrebno agrarni reformi dati izrazitejšega razredno revolucionarnega pečata. Glede na obseg zaplembe zemlje na osnovi narodnostne pripadnosti zemljiških lastnikov je v veliki meri pomenila uresničitev načela »patriotične nacionalizacije« kot osnovnega načina poseganja v lastninske odnose in spreminjanja družbeno ekonomskih odnosov v jugoslovanski revoluciji.

Agrarna reforma je kljub temu, da jo je uzakonila in izvedla nova, z revolucijo vzpostavljena oblast, ki je imela vse značilnosti diktature proletariata, v resnici predstavljala nadaljevanje ukrepa meščansko – demokratične revolucije. V bistvu je bila ukrep buržoazno – demokratične revolucije, vendar v funkciji ohranitve in okrepitev dosežkov socialistične revolucije.³ Poveljni agrarni reformi je razredni značaj, kolikor ga je imela, dajalo na eni strani dejstvo, da jo je vodila oblast na čelu katere je bila komunistična partija, na drugi pa, da je ta bolj odločno posegla v zemljiško posestno sestavo in jo koreniteje spremenila v smislu svojega politično – socialnega programa, kot je to storila predvojna agrarna reforma.

Poveljna agrarna reforma v Sloveniji s svojo usmeritvijo in rezultati v načelu ni bistveno presegla pogledov in zahtev, kakršne je izoblikovala glede agrarne reforme že v času po prvi svetovni vojni večina takratnih slovenskih političnih strank. To velja predvsem glede odnosa do veleposestev. Razlika med predvojnimi zahtevami po izvedbi agrarne reforme na veleposestniški zemlji in poveljno izvedbo ni bila tolikšna glede vprašanja, ali jih razlastiti ali ne, ampak je bila v zvezi z zemljiškim maksimumom, nad katerim naj bi se veleposestva razlastila. Pri poveljni agrarni reformi je bil ta postavljen sorazmerno nizko – na 45 ha skupne površine. Zasnova poveljne agrarne

³ Branko Petranović – Čedomir Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, opšti pregled, I. knjiga. Beograd 1977, str. 57.

reformo se je razlikovala od predvojnih pogledov v slovenski politiki predvsem glede cerkvenih posestev ter individualnih kmetijskih lastnikov. Po vojni je bila agrarna reforma tudi bolj temeljito zamišljena in izvedena, pri čemer načelo zasebne lastnine zemlje ni bilo zanikano. Povojna agrarna reforma je posegla v posestno sestavo in jo spremenila, ni pa odpravila načela pravice do zasebne lastnine zemlje. Omejevala je le možnost njenega izkoriščanja.

Zasnova povojne agrarne reforme se tudi ni bistveno razlikovala od pogledov, kakršni so bili izoblikovani v Komunistični partiji Jugoslavije med obema svetovnjima vojnama. To je pomembno zaradi dejstva, ker je povojno agrarno reformo zasnovala komunistična stranka kot vodilna politična sila v narodnoosvobodilnem gibanju in revoluciji in v državni oblasti, ki je agrarno reformo uzakonila. Kljub razvoju, ki je bil dosežen v obdobju med obema svetovnjima vojnama v pogledih jugoslovanskih komunistov na vrsto vprašanj v zvezi z revolucijo oziroma osvojitvijo oblasti, pa je pogled na agrarno reformo ostal v veliki meri takšen, kakršen je bil izoblikovan na začetku organiziranega delovanja stranke, v njenem programu na drugem kongresu leta 1920.⁴ To je bila izrazita protifevdalna usmeritev, po kateri naj bi se z agrarno reformo odpravili predvsem ostanki fevdalnih odnosov, veleposestva, zemlja pa bi bila razdeljena med kmete.

Vzrok, da je zasnova povojne agrarne reforme temeljila na protifevdalnem stališču, s poudarkom na odpravi posledic fevdalnih lastninskih odnosov in omejitvi obsega zemljiške lastnine, je bil političen. V političnem vodstvu je namreč prevladala ocena, da bi vsako preveč odločno in prehitro poseganje v obstoječe lastninsko posestne odnose v obliki nacionalizacije zemlje imelo za oblast negativne posledice. To je izviralo iz spoznanja, da je bil kmet v Jugoslaviji teritorializiran in da je imel svojo zemljiško posest, na katero je bil navezan. Vzrok za takšno odločitev je bil torej v zgodovinskem razvoju lastninsko posestnih odnosov, kakršni so bili znani na slovenskem podeželju od srede 19. stoletja dalje, ko je bila izvedena zemljiška odveza. Dejstvo, da je z zemljiško odvezo, ko so bili odpravljeni fevdalni odnosi med zemljiškimi gospodi in podložniki in so ti postali svobodni kmetje s svojo zemljiško lastnino - zemljiški posestniki so se »teritorializirali« - je bil osnovni razlog, da v Jugoslaviji ni bila v okviru izvajanja revolucionarnih ukrepov po drugi svetovni vojni izvedena nacionalizacija zemlje, kot se je to zgodilo v Oktobrski revoluciji. Zaradi tradicije zemljiške lastnine, ki je bila pri kmetih zakoreninjena in v njihovi zavesti kot njihova osnovna pravica, bi ti vsako poseganje in omejevanje lastnine razumeli kot ukrep, podoben zaplembi. To bi jih po mnenju snovalcev agrarne reforme odvrnilo od podpore oblasti.⁵ Na ta način

⁴ Zdenko Čepič: Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ. Borec, XL, 1988, 10, str. 938-940.

⁵ Na to je opozoril že maja 1945 E. Kardelj (Pot nove Jugoslavije. DZS, Ljubljana 1946, str. 118-119), na V. kongresu KPJ leta 1948 pa tudi B. Kidrič (V. kongres KPJ. CZ, Ljubljana 1948, str. 389). Kardeljevo in Kidričevo poznavanje razvoja zemljiško lastninskih odnosov na slovenskem podeželju od srede 19. stoletja dalje je verjetno v veliki meri odločilno vplivalo na odločitev za zasnovo agrarne reforme, kakršna je bila izvedena v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni in v kateri ni bila odpravljena zasebna lastnina zemlje, ni bila izvedena nacionalizacija zemlje.

se je agrarna reforma pokazala predvsem kot premišljeno politično dejanje državne oblasti v okoliščinah njenega učvrščevanja.

Še preden se je izvajanje agrarne reforme po vsej državi sploh začelo, je Tito njen namen pojasnil kot prvenstveno socialni. V agrarni reformi je videl ukrep, ki sicer državi ne bo prinesel večjih materialnih koristi, bo pa ta imela od nje socialne koristi. Te je mogoče razumeti tudi kot politične. »Na ta način se izvaja kompenzacija, ki v mnogočem pomeni tudi politično«, je povedal v pogovoru s čehoslovaškimi novinarji novembra 1945 po volitvah v konstituanto.⁶ V tem pogovoru, kot tudi v pogovoru s tujimi in domačimi novinarji nekaj dni pred tem, je povedal, da se oblast zaveda, da ji agrarna reforma ne bo prinesla materialnih koristi. »Mi se pri izvajanju agrarne reforme nismo ozirali na fiskalne dohodke,« je utemeljil socialno politični namen agrarne reforme v Jugoslaviji.⁷ Agrarno reformo je označil kot enega od ukrepov socialnega značaja tudi leto dni kasneje. »Agrarno reformo smo izvedli zato, ker ljudje niso imeli zemlje, vzeli pa smo jo tam, kjer je bila,« je Tito jedrnato pojasnil njeno bistvo.⁸

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji⁹ je izhajal iz načela, da je treba zemljo dati v popolno privatno last tistim, ki je nimajo ali jo imajo premalo. To je bilo prvo merilo, drugo pa je bilo delovno načelo, po katerem je lahko zemljo dobil oziroma jo je imel le tisti, ki jo je sam obdeloval. Na teh osnovah je bilo izvedeno dodeljevanje zemlje.

Da je bilo mogoče ti dve osnovni načeli agrarne reforme uresničiti, je bilo potrebno najprej ustvariti zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije. Zakon je zato opredelil, komu je treba zemljo vzeti in koliko. V zakonu je bil določen zemljiški maksimum, ki pa je bil pri različnih kategorijah lastnikov zemlje različen. Potrebno je bilo razlastiti vse, ki niso izpolnjevali delovnega načela, to je tiste, ki svoje zemlje niso obdelovali sami oziroma njihovi družinski člani, ampak jo je obdelovala najeta delovna sila ali pa so jo dajali v najem. Poleg zemlje, razlaščene na teh osnovah, je bila vir zemljiškega sklada še zemlja, zaplenjena na osnovi avnojskega odloka o prehodu nemške imovine v roke države in drugih zakonskih aktov o zaplembi.

Značaj, namen pa tudi posledice agrarne reforme je mogoče spoznati po načinu ustvarjanja zemljiškega sklada, na drugi strani pa po tem, kako je potekalo razdeljevanje tega med agrarne interesente in koloniste oziroma delež, ki jim je bil dodeljen. Komu je bila zemlja z agrarno reformo odvzeta in zakaj je kazal bolj na politični namen, saj so bila merila za to socialno političnega in narodnostnega značaja. Narodnostna pripadnost zemljiškega lastnika je v agrarni reformi zaradi uveljavljenega načela »patriotične nacionalizacije«, izraženega v odloku Avnoja o zaplembi nemške lastnine, dejansko predstavljala politično merilo. Kdo je zemljo v agrarni reformi dobil in koliko, je bilo odvisno tudi od socialnih in političnih meril na eni ter od velikosti

⁶ Tito: Govori i članci, knjiga II. Naprijed, Zagreb 1959, str. 121.

⁷ Prav tam, str. 118.

⁸ Prav tam, str. 304.

⁹ UL DFJ, 64 - 605/28. 8. 1945; UL SNOS IN NVS, 62 - 369/19. 12. 1945; UL LRS, 10 - 61/24. 2. 1948.

zemljiškega sklada, ustvarjenega z razlastitvami na osnovi socialnega merila in za plemb na osnovi narodnostnega vzroka, na drugi strani.

Velikost ustvarjenega zemljiškega sklada je bila v neposredni zvezi z zemljiško sestavo in političnim odnosom zemljiških lastnikov do nove oblasti. Na delitev zemljiškega sklada je vplivala tudi njegova sestava, katere kulturne kategorije so ga sestavljale. Sestava zemljiškega sklada, koliko je bilo v njem obdelovalne zemlje na eni in gozda na drugi strani, pa je določala tudi razmerje med zemljo, ki je bila razdeljena in tisto, ki je bila v resnici nacionalizirana in se ni razdeljevala.

Značaj povojne agrarne reforme v Jugoslaviji kot revolucionarnega političnoekonomskega ukrepa se je v prvi vrsti kazal v načinu ustvarjanja zemljiškega sklada z razlaščenjem in zaplembo. Ta del agrarne reforme je bil predvsem politično pogojen, saj je pri tem šlo v resnici za proces »ekspropriacije ekspropriatorjev«, torej za proces, značilen za socialistično revolucijo. Razlaščenje, ki je zajelo šest kategorij zemljiških lastnikov (veleposestva; zemljiška posest bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih oseb; zemljiška posestva cerkva, samostanov in verskih ustanov ter vseh vrst ustanov (zadužbin), posvetnih in verskih; presežek zemljiških posestev nekmetov, ki niso bili veleposestniki; presežek kmečkih posestev; zemljiška posestva, ki so med vojno iz kateregakoli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika), je bilo glavni način poddržavljanja zemlje in ustvarjanja zemljiškega sklada, medtem ko je bila zaplemba dopolnilni način. Vendar pa je glede na površino zemlje, ki je bila zaplenjena, predstavljala ta enakovreden oziroma celo prevladujoč način ustvarjanja sklada.

Večina zemlje, ki je postala del zemljiškega sklada na podlagi razlastitev, je bila nacionalizirana brez odškodnine, le manjši del pa z odškodnino. Od vse zemlje, ki je bila nacionalizirana z razlastitvami in zaplembami, je v zemljiškem skladu država morala plačati odškodnino le za šestino. Večina zemlje v zemljiškem skladu je torej prej pripadala lastnikom, ki so bili razlaščeni brez izplačevanja odškodnine, veleposestnikom, bankam, podjetjem in pa cerkvi. To pa jasno kaže na poudarjeno razredno – politično usmeritev oziroma namen agrarne reforme. Po mnenju Dragana Veselinova pa kaže to tudi na to, da je oblast pri načrtovanju in izvajanju agrarne reforme nastopila brez večjih ekonomskih motivov.¹⁰

Razlastitve v korist zemljiškega sklada agrarne reforme niso temeljile prvenstveno na velikosti posestva, marveč na delovnem odnosu lastnika zemlje. Odločilen za razlastitev v celoti in brez odškodnine je bil delovni odnos do zemlje: ali je lastnik svojo zemljo obdeloval sam oziroma v družinski režiji ali je to delala najeta delovna sila. Zemlja je bila tako odvzeta do različno določenega maksimuma vsem, ki je niso obdelovali sami. Delovni odnos pa ni bil odločilnega pomena v primeru kmetov s posestvi, velikimi nad 35 ha obdelovalne zemlje. Edino pri tej posestni skupini je bila zemlja odvzeta na osnovi velikosti zemljiške posesti in ne na osnovi načela delovnega odnosa. Zemljiški maksimum 25–35 ha obdelovalne zemlje za privatne kmetijske obdelovalce

¹⁰ Veselinov, Agrarno, str. 118.

je v resnici veljal le zanje. To je bil postavljeni zemljiški maksimum agrarne reforme leta 1945 v Jugoslaviji.

V tako postavljenem zemljiškem maksimumu je zaznati tudi protislovje uzakonjene agrarne reforme. Lastništvo zemlje je bilo na eni strani pogojeno z osebnim delom oziroma delom družinskih članov lastnika, medtem ko je bila na drugi strani v primeru kmetov velikost tako obdelovanega posestva omejena z zakonsko določenim zemljiškim maksimumom. Ta pa ni imel zasnove v obsegu oziroma količini osebnega dela pridelovalca, lastnika zemlje ali njegovih družinskih članov, kar je bil sicer pogoj za dodelitev oziroma posedovanje zemlje v privatni lasti, marveč je bila v tem primeru odločilna velikost zemljišča. V tem, da je bila zemlja kmetovalcev – obdelovalcev, katerih glavni poklic in vir preživetja je bilo kmetijstvo, nad določenim maksimumom razlaščen, je klica razrednega gledanja na agrarno reformo. V tem primeru namreč ni šlo za odpravljanje izkoriščanja tuje delovne sile, marveč je šlo za omejevanje na osnovi velikosti posestva. Merila, po katerem naj bi bil prav zakonsko določeni zemljiški maksimum tista pravišnja velikost zemljiškega posestva, ki naj bi ga obdelal lastnik z družino sam, pa v postopku sprejemanja zakona v Začasni ljudski skupščini ni nihče od predlagalcev pojasnil. Glede skupine zemljiških lastnikov, katerim poljedeljstvo ni bil glavni poklic, pa je bil uveden še poseben kriterij. To je bilo stanovsko oziroma poklicno merilo. Šlo je za označevanje kmeta kot pripadnika poklicne oziroma družbene skupine. Kdor namreč ni bil priznan za kmeta v smislu glavnega poklica, a je imel zemljo, ki jo je obdeloval tudi sam ali z družinskimi člani, ni mogel obdržati zemlje do maksimuma, marveč le 3–5 ha.¹¹

Razdeljevanje zemlje pa je imelo na drugi strani v veliki meri politični namen. Ta je bil vsekakor bolj jasno izpostavljen kot ekonomski. Namen razdeljevanja je imel še bolj neposredno politično funkcijo – vezati kmeta na oblast. Temu se je v tedanjem političnem besednjaku reklo »utrjevanje zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti«. ¹² Razdeljevanje zemlje v agrarni reformi je bilo torej v funkciji razreševanja kmečkega vprašanja. Očitno s tem namenom je bil zakon o agrarni reformi in kolonizaciji kot edini v nizu zakonov sprejetih v začasni ljudski skupščini, ki ni imel izključno političnega značaja, sprejet že pred volitvami v ustavodajno skupščino. Šlo je torej za del taktike oblasti, kako vezati kmeta kot večinski del prebivalstva nase.

Razdeljevanje zemljiškega sklada pa je poleg političnih imelo bolj socialne namene. Prvi takšen je bil v izboljšanju socialno – ekonomskega položaja največjega dela kmetov, tistih, ki so imeli malo zemlje oziroma za življenje samo od nje premalo.

Kolonizacija kot del agrarne reforme, zunanja in tudi notranja, je imela poleg socialnega namena predvsem narodnostnega. Namen kolonizacije je bil spremeniti na-

¹¹ Dr. Marijan Srbašič, Draško Dobranič: Prilog poznavanju problematike agrarnog maksimuma. Problemi socialističkog razvoja poljoprivrede i sela. Komunist, Beograd – Ljubljana 1984, str. 540.

¹² Na V. kongresu KPJ je E. Kardelj pojasnil namen povojnih ukrepov na področju kmetijstva: »Odstranitev fevdalnih ostankov v kmetijstvu Jugoslavije, agrarna reforma, dodelitev veleposestniške zemlje kmetom, vse to je storjeno v smislu utrjevanja zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti, (podčrtal Z.Č.) hkrati pa je bila storjena vrsta restriktivnih ukrepov, preračunanih na omejevanje, na izrivanje kapitalističnih elementov na vasi.« V. kongres KPJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 318.

rodnostno sestavo predelov, kjer so do tedaj živeli prebivalci nemškega porekla. V Sloveniji sta bili to dve območji, kjer so Nemci kot kmetovalci živeli strnjeno – na Kočevskem in na Apaškem polju na meji z Avstrijo. Kolonisti so se naseljevali v glavnem na zemlji, ki je bila zaplenjena na osnovi avnojskega odloka.

* * *

Z agrarno reformo so bile v Sloveniji dosežene narodnostne spremembe glede na dotedanje narodnostno stanje zemljiških lastnikov. To je bil eden od pglavitnih rezultatov agrarne reforme v Sloveniji. V tem pogledu je agrarna reforma pomenila narodnostnoosvobodilno dejanje, s čimer je bila uresničena zahteva postavljena bolj ali manj odločno in iskreno že ob zahtevah po agrarni reformi po prvi svetovni vojni.

Sprememba v narodnostni sestavi zemljiških lastnikov sicer ni bila neposredna za- sluga agrarne reforme, temveč je bila to posledica značilnosti jugoslovanske revolucije, ki je svojo razrednost prekrivala z narodnostnimi načeli. Rezultat tega je bila tudi za- plemba vse lastnine Nemcev, ne glede na velikost in socialni ter ekonomski položaj lastnika. Glede na obseg zaplemb nemške zemlje na osnovi avnojskega odloka o pre- hodu lastnine Nemcev v roke države, pa je ta v zemljiškem skladu predstavljala velik delež. V jugoslovansme merilu je bil ta delež 38%, predvsem zaradi zaplenjenih nemških posesti v Vojvodini, pa tudi na Hrvaškem in v Sloveniji. V Sloveniji, sicer brez ozemlja Primorske, je bilo v zemljiškem skladu 43% zemlje, ki je vanj prešla na osnovi avnojskega odloka o zaplembi. Zaplenjena nemška posestva so v Sloveniji med vsemi vrstami lastnikov oziroma posesti, ki jih je zajela agrarna reforma, predstavljala po številu in tudi po površini največjo skupino. Pri tem je šlo za različno velika pose- stva, vendar zaradi pomanjkanja podatkov o njihovi velikosti ni mogoče ugotoviti točne posestne sestave zaplenjenih nemških posestev, koliko je bilo med njimi velikih kmetij in veleposestev in kolikšen je bil delež lastnikov nemškega porekla pri majh- nih posestvih. Pri zaplembi nemške posesti namreč ni bila pomembna velikost in de- lovni odnos lastnika do zemlje. Delež zaplemb pri ustvarjanju zemljiškega sklada agrarne reforme v Sloveniji glede na površino zaplenjene zemlje je predstavljal doma- la polovico zemljiškega sklada, glede na število posestev, ki so bila zaplenjena na osnovi odloka AVNOJ o prehodu nemške lastnine v roke države, pa je presegal polo- vico (59%) vseh razlaščenih posestev.

Glavni objekt agrarne reforme so predstavljala veleposestva, ki so bila v lasti za- sebnikov, neposrednih dedičev posesti fevdalnega porekla, pa tudi tista, ki so bila v la- sti cerkve ter kapitalističnih podjetij in bank. Po zgodovinskem izvoru pa je zemljiško posest veleposestnikov, tako individualnih kot tudi cerkvenih in kapitalističnih, pred- stavljala fevdalna posest. Agrarna reforma je zato pomenila tudi ukrep, značilen za meščanske – demokratične revolucije na področju zemljiško lastniških odnosov. Vele- posestniki so bili po narodnostnem poreklu v veliki meri tujerodci, ali pa je bil izvor njihovega kapitala takšen. Razlaščena posestva neposrednega in posrednega fevdal- nega izvora so po površini v Sloveniji predstavljala 40% zemljiškega sklada. Njihov de- lež je bil pri gozdovih mnogo večji – 70%. Večina gozdov v Sloveniji je bila razlašče- nih pri tej vrsti posestev. Gozdovi so po zakonu prešli v državno last in upravo, kar

pomeni na eni strani to, da so z agrarno reformo razlaščeni veleposestniški gozdovi bili v resnici nacionalizirani in so v celoti postali državni, po drugi strani pa, da večji del razlaščene zemlje sploh ni bil vključen v tisti del agrarne reforme, kjer se je zemlja delila med agrarne interesente.

Za socialni vidik agrarne reforme so bili zanimivi tudi zemljiški lastniki, ki sicer po velikosti niso spadali med veleposestnike, po poreklu pa njihova zemlja tudi ni predstavljala fevdalnih ostankov. To so bili tako imenovani nekmetje, ker se sami niso prvenstveno ukvarjali z obdelovanjem svoje zemlje. Pri razlastitvi teh je najbolj dosledno prišlo do izraza načelo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje. V primerjavi z drugimi vrstami posestev, ki so bila razlaščena z agrarno reformo, je število teh sorazmerno veliko; 10% vseh posesti, ki so bila v Sloveniji razlaščena ali zaplenjena in je njihova zemlja prešla v zemljiški sklad, so bila posestva nekmetov. Več je bilo le posestev zaplenjenih na osnovi »patriotične nacionalizacije«. Delež površine zemlje teh lastnikov je bil sicer manjši, okoli 5%, zato pa je bil delež obdelovalne zemlje v primerjavi z drugimi razlaščenimi posestvi velik. Po površini je bilo nekmetom razlaščeno v agrarni reformi 8,7% vse obdelovalne zemlje, ki je bila v zemljiškem skladu, vendar je bila površina teh večja od površine razlaščene cerkvene in kapitalistične obdelovalne zemlje.

Tabela 1: Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji (brez Primorske), na dan 1. julija 1947

Vrsta posestev	število posestev	Vrsta zemlje					SKU-PAJ	v ha
		obdelovalna z.	pašniki	plani	gozdovi	ostalo		
RAZLASTITVE								
veleposestva	307	6512	1872	231	32698	1005	42320	
banke, podjetja	245	1454	866	330	13323	2148	18023	
cerkve, samostani	431	5039	1373	4328	29904	8011	48657	
nekmetje	1208	5390	1128	51	7087	177	13835	
kmetje	167	980	366	-	2716	44	4107	
brez lastnika	50	120	15	-	150	6	293	
ZAPLEMBE								
nemšla p. - AVNOJ	6703	35318	17464	378	61088	744	114993	
sodne zaplembe	1744	5508	2106	34	11315	158	19124	
OSTALO								
državna zemlja	96	894	254	-	3403	108	4660	
zemlja zapuščena od kolonistov	195	271	108	-	76	5	461	
SKUPAJ	11343	61490	25556	5354	161765	12310	266478	

Prav nekmetom odvzeta obdelovalna zemlja je bila tista, ki je bila v izvajanju agrarne reforme v največji meri razdeljena med agrarne interesente. Po površini je bilo agrarnim interesentom in kolonistom poleg nemškimi lastnikom zaplenjene zemlje namreč razdeljene največ obdelovalne zemlje nekmetov. Med agrarne interesente je bilo od obdelovalne zemlje nekmetov v zemljiškem skladu razdeljeno 70%. Na ta način so nekmetje igrali posebno vidno vlogo v agrarni reformi in v odnosu do njih je viden socialni in tudi razredni vidik agrarne reforme. Poleg zemlje nekmetov se je agrarnim interesentom delila še cerkvena zemlja.

Kmetje s presežkom nad zakonskim maksimumom 35 ha obdelovalne zemlje oziroma 45 ha skupne površine, ki so svojo zemljo obdelovali v lastni režiji, so bili v slovenski povojni agrarni reformi prizadeti malenkostno. To velja tako za njihovo število kot tudi za površino njim razlaščne zemlje. Po številu niso presegali 1,5% razlaščenih in zaplenjenih posestev. Prav takšen je bil tudi delež njihovih površin v zemljiškem skladu. To se bistveno ne spremeni tudi ob upoštevanju gorskih kmetij, ki so imele v izvajanju agrarne reforme poseben položaj. V Sloveniji so jih sicer našteali okoli tisoč, vendar ukrepi agrarne reforme niso zajeli vseh. Razlaščena jih je bila razlaščena le osmina. Glede na takšen rezultat torej agrarna reforma ni bila naperjena neposredno proti velikim posestvom. Osnovno merilo je bil delovni odnos do zemlje, tega pa so veliki kmetje izpolnjevali.

Za določitev značaja, rezultatov in posledic agrarne reforme je pomembno zlasti razmerje med zemljo, ki je bila razdeljena med agrarne interesente in tisto, ki je ostala državi. Razdeljena je bila le osmina, osmina je uradno ostala nepodeljena, v resnici pa je z njo upravljala država, kar je v praksi pomenilo, da je tudi bila državna, tri četrtine pa je ostalo državi neposredno, od tega vsi razlaščeni in zaplenjeni gozdovi. Delež zemlje, ki se ni razdeljevala, je bil velik zlasti v predelih, priključenih k Sloveniji po mirovnem sporazumu z Italijo. Tam je domala vsa zemlja (98%) ostala v državnih rokah. V Slovenskem primorju je agrarno reformo predstavljal le proces ustvarjanja zemljiškega sklada, torej nacionalizacija zemlje, medtem ko razdeljevanja dejansko ni bilo. To je bila politična odločitev, na osnovi ekonomskih vzrokov. Odločitev je očitno temeljila na proučitvi posledic, ki jih je imela razdelitev v Sloveniji. Rezultati in iz njih izhajajoče posledice se namreč niso pokazali kot pozitivni na ekonomskem področju.

Ker je bila za razdeljevanje med agrarne interesente in koloniste namenjena v glavnem obdelovalna zemlja, je njen delež v zemljiškem skladu pomemben pokazatelj socialnih rezultatov in posledic agrarne reforme. V primerjavi z deležem gozdov, ki jih je zajela agrarna reforma in so bili na ta način v resnici nacionalizirani, je bilo z agrarno reformo zajete obdelovalne zemlje glede na stanje popisa leta 1931 le 7,5%. V zemljiškem skladu je bilo obdelovalne zemlje 2,5 krat manj kot gozdov. Obdelovalne zemlje je bilo v Sloveniji v zemljiškem skladu agrarne reforme med petino in četrtino. Vse obdelovalne zemlje pa je bilo razdeljene 47%. Več kot polovica obdelovalne zemlje, zajete v zemljiški sklad je torej postala neposredno ali posredno državna.

Dejstvo, da je država v jugoslovanskem merilu obdržala več kot polovico zemljiškega sklada, pomeni, da je šlo pri agrarni reformi tudi za svojstven način nacionaliza-

cije zemlje. Razlogi za to so bili gospodarski in politični. Na eni strani je država zemljo obdržala iz ekonomskih razlogov, zato ker niso verjeli, da je na malih in srednjih kmetijah mogoča racionalna proizvodnja.¹³ Na drugi strani pa je država želela tudi na kmetijskem področju okrepiti svojo ekonomsko osnovo. V Začasni ljudski skupščini DFJ so predlagalci zakona sicer povedali, da bo del zemlje iz sklada agrarne reforme ostal v rokah države ter so to tudi utemeljili zakaj, niso pa določno povedali, kolikšen bo ta delež.

Pri razdeljevanju zemlje iz zemljiškega sklada sta bili dve merili. Agrarnim interesentom in kolonistom je bila zemlja dodeljevana v privatno last, pri čemer je bil primaren politično socialni pogled, medtem ko se je pri dodeljevanju zemlje državnim kmetijskim posestvom gledalo bolj na ekonomsko plat oziroma na ekonomske učinke velikega socialističnega gospodarstva pred zasebnim kmečkim gospodarstvom. Da je šlo pri razdeljevanju zemlje v privatno last v resnici za politični namen, kažejo besede Moše Pijadeja v Začasni ljudski skupščini, ko je utemeljeval nujnost agrarne reforme in njeno zasnovo. Tedaj je med drugim dejal, da mora zemlja postati oziroma ostati v privatni lasti »na današnji stopnji razvoja«. ¹⁴ Takšno stališče do zasebne lastnine pa je mogoče razumeti kot predvideni začasni ukrep za dosego trenutno pomembnejšega cilja, to je politične krepitve oblasti. Moša Pijade je hkrati s tem napovedal razvoj v smer, ko naj bi postopno prišlo do odpravljanja zasebne lastnine zemlje, do njene socializacije oziroma kolektivizacije. Prišlo naj bi torej do negacije privatne lastnine zemlje. Zasnovo takšne usmeritve, v kateri naj bi zasebni sektor v kmetijstvu imel majhno ekonomsko vlogo, je mogoče videti na eni strani v materialni krepitvi državnega sektorja, na drugi pa v kmečkem delovnem združenstvu, ki je z agrarno reformo tudi dobilo svojo resda majhno materialno osnovo.

Razdeljevanje zemlje agrarnim interesentom in kolonistom v privatno last je imelo predvsem politične vzroke, medtem ko je podpiranje državnega sektorja temeljilo tudi na ekonomskih razlogih. Dodeljevanje zemlje državnim kmetijskim posestvom oziroma ustanavljanje le - teh je imelo namreč namen, da se vnaprej nadomesti in preseže ekonomsko pričakovano in neizbežno zamiranje individualnega kmečkega gospodarstva z agrarno proizvodnjo in predelavo na industrijskih osnovah. Z razlaščenjem velikih kapitalističnih gospodarstev njihovega proizvodjalnega načina niso želeli ukiniti in ga nadomestiti z drobno parcelno kmetijsko proizvodnjo, marveč le v veliko blagovno proizvodnjo, kakršna se je razvila v kapitalizmu, vpeljati socialistične družbenoekonomske odnose. Prevladalo je mnenje o praktičnih ekonomskih prednostih socialističnega gospodarstva nad drobnim kmečkim gospodarstvom.¹⁵

Pri razdeljevanju je bilo izrazito politično ustvarjanje državnega, socialističnega sektorja v kmetijstvu. Državni sektor se je okreplil, kar je v pomenilo, da je bila kljub poudarjanim načelom agrarne reforme zemlja v resnici nacionalizirana. V vsedrjav-

¹³ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ (3. aprila-25. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1952, str. 253.

¹⁴ Treće zasedanje AVNOJ i zasedanje Privremene narodne skupštine (7.-26. avgusta 1945), stenografske beleške. str. 205.

¹⁵ Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva. Ekonomika, Beograd 1987, str. 27.

nem merilu je več kot polovico državnega sklada obdržala država v svojih rokah, in to za državna kmetijska posestva in za tako imenovana »gospodarstva splošnega ljudskega značaja«, to je ekonomije državnih podjetij ter ustanov in za zadruga za skupno obdelavo zemlje. Država se je s tem namreč uvrstila med pomembnejše zemljiške lastnike, čeprav je v zasebnih rokah ostala domala vsa zemlja. V začetku leta 1949, ko je bila agrarna reforma v glavnem izvedena in tudi formalno zaključena, je bilo v Sloveniji v lasti zasebnih kmetov 82% zemlje oziroma 93% obdelovalne zemlje.¹⁶ Država je močno oporo dobila v gozdovih, saj je postala pomemben posestnik gozdnih površin. Leta 1948 je v Sloveniji imela v lasti 28% gozdov,¹⁷ kar je bila posledica agrarne reforme oziroma določila, da razlaščeni gozdovi in gozdni inventar preidejo v državno last in upravo. Agrarna reforma je na ta način položila temelje socialističnemu gospodarstvu v kmetijstvu.

Sprememba lastniške sestave v kmetijstvu kot posledica agrarne reforme in pa dejstvo, da je 52,7% zemlje ostalo v jugoslovanskem merilu v državnem skladu, je predstavljalo Kidriču dokaz, da je bila agrarna reforma izvedena v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni ukrep socialističnega značaja.¹⁸ To razmerje med zemljo, ki je ostala v rokah države in zemljo, razdeljeno med agrarne interesente, koloniste in kmetijske delovna zadruga, je bilo v slovenskem primeru še bolj izrazito, saj je kar 86,5% zemlje, ki jo je zajela agrarna reforma, postalo državne. Za agrarno reformo v Sloveniji je zato mogoče upravičeno soditi, da je njen učinek v resnici bila nacionalizacija zemlje.

Vzrok za to je bil v dejstvu, da je 60% vse zemlje, ki je bila v v Sloveniji okviru agrarne reforme razlaščena in zaplenjena, predstavljala gozd. Posledica spremembe lastništva zemlje je bila zato vidna predvsem v gozdarstvu, ki je bilo za slovenske razmere in slovensko gospodarstvo pomembna gospodarska panoga, saj je glede na podatke iz popisa 1931 gozd predstavljal 45% produktivnih površin na ozemlju Slovenije.¹⁹ Z agrarno reformo oziroma nacionalizacijo zemlje je postala državna četrtina vseh gozdnih površin, kolikor jih je bilo v Sloveniji po popisu iz leta 1931. Večina gozdov je sicer ostala v zasebnih rokah, vendar so bili to predvsem gozdovi manjših zasebnih kmetov, ki za narodno gospodarstvo niso predstavljali pomembnejše gospodarske postavke. Z agrarno reformo so v državno last in upravo državnih gozdnih gospodarstev prešla največja in tudi najbolj urejena gozdna posestva, ki so bila dotedaj predvsem v lasti zasebnih veleposestnikov in cerkve. Razlaščeni gozdovi teh posestnikov so predstavljali v zemljiškem skladu 40% vseh gozdov, skupaj z zaplenjenimi na

¹⁶ Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949. Zvezni statistični urad FLRJ, Statistični urad LRS, Kmetijska statistika, zvezek 7, tabela 1.

¹⁷ Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. izredno zasedanje (14.–16. februar 1949). Ljubljana 1949, str. 74.

¹⁸ V. kongres KPJ, str. 395–396. Kasnejše raziskave so pokazale, da je dobil državni sektor 50,8% (Stipetič, Agrarna reforma, str. 452) oziroma 54,6% (Gačša, Agrarna reforma, str. 367). (Glej opombo 24) Uradni statistični podatki Zveznega zavoda za statistiko (Statistični godišnjak 1954, str. 115) pa so kazali na obratno razmerje; državni sektor je dobil 49%, agrarnim interesentom, kolonistom ter KDZ pa je bilo razdeljeno 51% zemljiškega sklada. To so bili podatki, ki jih je navedel na v svojem referatu E. Kardelj na ustanovnem sestanku Informbiroja septembra 1947, še predno je bila agrarna reforma uradno zaključena. (E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, I. Ljubljana 1956, str. 166.)

¹⁹ Spominski zbornik Slovenije (Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije). Ljubljana 1939, str. 344.

osnovi avnojskega odloka pa tri četrtine. Zasebnim lastnikom, kmetom s presežkom nad maksimumom in nekmetom je bilo z agrarno reformo odvzetih v primerjavi z drugimi lastniki zemlje le malo gozdov. Od vseh razlaščenih in zaplenjenih gozdov je bilo teh v zemljiškem skladu le 6%.

Z agrarno reformo je bilo povezano tudi nastajanje kmetijskega delovnega združenstva. Prve kmečke delovne zadruge so v Sloveniji nastajale z združevanjem agrarnih interesentov in kolonistov. V glavnem je pri tem šlo za zadruge, ki so jih ustanovljali viničarji na osnovi zemlje, ki je bila razlaščena po zakonu o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji. Z izvajanjem agrarne reforme je tako nastalo v Sloveniji 19 vinogradniških zadrug ter 17 kmečkih delovnih zadrug. Te so ustanovljali predvsem kolonisti.²⁰

Tabela 2: Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji po vrstah zemlje, na dan 1. julija 1947* in v Slovenskem Primorju leta 1949**

RAZLASTITVE IN			RAZDELJEVANJE ZEMLJIŠKEGA SKLADA								IZLO- ČENO	NERAZ- DELJENO
štev.	vrsta zemlje	površina - v ha	agr. interesenti		kolonisti		KDZ		skupaj			
			štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha		
11343	obdel. pašniki	61490	19956	14844	2866	9876	36	4357	22858	29077	17478	14934
	planine	25490		1881		1218		1577		4676	10803	10079
	gozdovi	5354		-		-		-		-	2251	3103
	ostalo	161765		833		188		690		1711	159285	769
		12310		127		234		54		415	6482	5415
	SKUPAJ	266478		17685		11516		6678		36879	196299	34300
Slovensko 1109	primorje***	44302	389	902				13122			30278	
12452		310780	20345	18587				19800			226577	

Vir: * AJ, 97/ 12, 79.

** Slovensko primorje in Istra. Rad, Beograd 1953, str. 620.

*** Okraji: Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin.

V Sloveniji so agrarni interesenti dobili povprečno po 0,9 ha zemlje na posamezno posestvo, kar pa ni moglo imeti večjih pa tudi ne dolgosežnejših ekonomskih posledic niti za posameznika – dobitnika agrarne zemlje, še manj pa za družbo. Agrarni interesent, ki je dobil zemljo, si je sicer nekoliko povečal svoje posestvo, vendar ne v tolikšni meri, da bi mu to zagotavljalo življenje le od kmetovanja na njem. To so bili tisti, ki so jih pred vojno uvrščali med bajtarje, ki po mnenju tedanjih strokovnjakov niso

²⁰ Arhiv Jugoslavije, fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socialističnog perioda (sign. fonda 97), fasc. 9, br. 61.

mogli od svojega posestva živeti in so morali iskati dodatne vire zaslužka kot najemni poljedeljski delavci ali pa tudi izven agrarne proizvodnje. Po popisu iz leta 1931 je bilo tovrstnih kmetijskih gospodarstev v Sloveniji 89000, kar pomeni, da je dobila z agrarno reformo zemljo le četrtnina teh posestev. Zemljo je dobilo 22800 gospodarstev, od tega 20000 agrarni interesenti, 2800 kolonisti.

* * *

Agrarna reforma je imela za posameznega prejemnika zemlje iz zemljiškega sklada sicer pozitivne učinke v povečanju njegovega posestva, vendar pa to ni imelo večjih vidnih učinkov za družbo in celotno narodno gospodarstvo. Posamezniku se je njegovo posestvo resda povečalo, vendar te spremembe niso povzročile bistvenega izboljšanja posestne sestave, značilne za Slovenijo. Ekonomski rezultat dodeljevanja zemlje je bil v resnici majhen že za posameznika, še manjši oziroma celo negativni pa so bili rezultati oziroma posledice za celotno družbo in njen razvoj.

V Sloveniji agrarna reforma ni uspela razrešiti bistvenih vprašanj ekonomskega in socialnega položaja kmetijstva kot panoge, niti ne posameznikov – kmetov. Agrarna reforma je številčno okrepila kmečka gospodarstva, ki so bila brez ekonomske perspektive, ker so živela na spodnji meji blagovne oziroma naturalne reprodukcije. Glede na zakonsko določilo, da skupna površina posestva skupaj z dodeljeno zemljo ne sme presežati 5 ha obdelovalne zemlje, v agrarni reformi ni bilo mogoče videti ukrepa, ki bi imel namen bistveno spremeniti posestno sestavo in izboljšati socialno – materialni položaj posestnikov z majhnimi posestvi. Z agrarno reformo se namreč njihova posestva niso povečala v tolikšni meri, da bi omogočala lastnikom preživetje brez iskanja dodatnih virov zaslužka oziroma bila sposobna ustvarjati tržne viške.

Podatki o agrarni reformi v Sloveniji kažejo, da je bila zajeta približno četrtnina vseh posesti, ki so bila po stanju popisa iz leta 1931 na ozemlju Slovenije. To so bila na eni strani posestva, ki so bila z agrarno reformo razlaščena, na drugi pa so z njo zemljo dobila. Prvih je bilo od vseh v agrarno reformo vključenih posestev tretjina, drugih pa dva tretjini. Zemlje, ki je z agrarno reformo spremenila lastništvo, pa je bilo petina predvojne površine v Sloveniji.

Glede na vrsto posestev oziroma njihovo velikost so bila z agrarno reformo na eni strani zajeta posestva, ki so imela po površini in po izvoru ne glede na njihovo lastništvo veleposestniški značaj, na drugi strani pa so bila to mala kmetijska gospodarstva, katerih velikost je njihovim lastnikom komaj zagotavljala preživetje. To so bila posestva z do 5 ha skupne površine. Ti dve vrsti posestev sta »igrali« v agrarni reformi v Sloveniji pglavitno vlogo. Veleposestva so z izvedbo agrarne reforme v resnici izginila, kar pa ni povzročilo bistvenih sprememb v posestnem stanju, značilnem za Slovenijo kot deželo majhnih posestev. Srednje velika posestva, kot so jih razumeli v statistični službi po vojni, s 5 do 15 ha skupne površine, so ostala bolj ali manj na predvojni ravni.

Rezultati agrarne reforme, izvajane predvsem na temelju socialnih in političnih meril, so bili najbolj vidni v spremembi števila posestev in posestne sestave. To so bili

najbolj očitni ekonomski rezultati in posledice izvedbe agrarne reforme, vendar jih je težko ugotoviti in točno prikazati zaradi neskladnosti podatkov o posestnih razmerah iz popisa leta 1931 in prvih povojnih popisov.²¹ Na to so opozorili že ob pripravi prvega povojnega popisa zemljišč v Sloveniji leta 1947 na Zavodu za statistiko in evidenco LRS,²² zato tudi ni mogoče najti nobene »uradne« primerjave posestnih razmer kot posledic agrarne reforme.

Po izvedbi agrarne reforme je bilo v začetku leta 1949 na domala istem ozemlju, kot ga je pred drugo svetovno vojno obsegala Dravska banovina, 42800 posestev več kot po zadnjem predvojnem popisu leta 1931. Leta 1931 je bilo v Dravski banovini 154628 kmečkih gospodarstev, konec januarja 1949 pa na istem ozemlju 197493.²³ Povečanje števila gospodarstev sicer v celoti ne more biti posledica agrarne reforme, kajti upoštevati velja dejstvo, da je spremembo povzročil tudi razvoj v desetletju pred drugo svetovno vojno, pa tudi vojna sama. Med obema popisoma je namreč preteklo osemnajst let. Kljub temu pa je mogoče vzroke za večji del sprememb v številu in sestavi posestev vseeno iskati v agrarni reformi. Kolikšen je bil ta delež, pa ni mogoče natančno dokumentirati zaradi pomanjkanja podatkov o posestnem stanju neposredno pred vojno oziroma pred začetkom agrarne reforme.

Koliko novih posestev je z agrarno reformo v Sloveniji v resnici nastalo, na osnovi obstoječih statističnih podatkov ni mogoče ugotoviti. Z agrarno reformo so se namreč povečala že obstoječa gospodarstva. Kot nova posestva so se lahko štela le tista, ki so jih dobili z agrarno reformo notranji kolonisti, vendar tudi v tem ni mogoče videti pravega vzroka za tolikšno povečanje števila posestev. Kolonisti so bili resda vsi, ki so z zemljo, dobljeno z agrarno reformo, ustvarili novo posestvo, vendar je potrebno upoštevati, da jih je večina pred preselitvijo na novo posestvo že imela svoje gospodarstvo, tako da tudi število notranjih kolonistov ne da odgovora glede povečanja števila posestev. Vseh notranjih kolonistov pa je bilo le 2800.

Pričakovati je bilo, da bodo dobitniki predsem mali kmetje s do 5 ha zemlje in da bo po agrarni reformi njihovo število naraslo oziroma se bo povečal njihov delež glede na vsa posestva. Vsekakor so bili med prejemniki zemlje iz zemljiškega sklada agrarne reforme v glavnem tisti, ki zemlje niso imeli dovolj, vendar se to ni pokazalo v spremembi posestne sestave s povečanjem števila oziroma deleža. Po popisu iz začetka leta 1949, ko je bila agrarna reforma tudi uradno končana, je v Sloveniji število

²¹ Prvi povojni popis zemljišč v Sloveniji je Zavod za statistiko in evidenco LRS izvedel leta 1947 (objavljeno leta 1951) z namenom »dobiti točno sliko zemljiških fondov po administrativnih edinicah in dobiti socialno strukturo kmečkega prebivalstva glede na sektorje lastništva in velikost posestev.« (str. 2) Glede posestne sestave je bilo dano le število gospodarstev, medtem ko so bile površine prikazane z 10% vzorcem. Leta 1948 je bil izdelan popis kmetijskih strojev in naprav v LRS po stanju na dan 1. 8. 1948 (Kmetijska statistika, zvezek 4, Ljubljana 1949), v katerem je bilo podano število gospodarstev po sektorjih lastništva in velikostnih skupinah. Prvi popis kmetijskih gospodarstev na celotnem državnem ozemlju je bil izveden januarja 1949 (glej opombo 16). Zaradi različne metodologije rezultati teh popisov med seboj niso povsem primerljivi.

²² Popis zemljišč iz leta 1947. Zavod za statistiko in evidenco LRS, Ljubljana 1951, str. 21.

²³ Primerjava med predvojnimi in povojnimi števili kmečkih gospodarstev je mogoča le za približno isto ozemlje, to je za takšno, kot ga je imele predvojna Slovenija – Dravska banovina. Iz ozemlja LR Slovenije, kakšno je bilo v času popisa živine, perutnine in čebelnih panjev v začetku leta 1949, je zato v celoti iz-

posesti z do 5 ha skupne površine v primerjavi z letom 1931 padlo. Prav tako je padel tudi njihov delež med vsemi posestvi. Leta 1931 je bilo takih posestev 57,3%, v začetku leta 1949 pa je bilo posesti z do 5 ha zemlje, ob povečanju skupnega števila kmečkih gospodarstev v Sloveniji, brez Primorske, le 32,6%.

Tabela 3: Število kmečkih gospodarstev po velikostnih skupinah v Sloveniji, brez Primorske - primerjava popisov leta 1931 in 1949

Velikostna skupina - v ha	1931*		1949**	
	štev.	%	štev.	%
brez zemlje	-	-	4673	2,4
do 2	51137	33,0	25455	13,0
2-5	37655	24,3	33651	17,2
do 5 (skupaj)	88792	57,3	63779	32,6
5-10	28832	18,6	28705	14,7
10-15	-	-	15239	7,8
10-20	24470	15,8		
nad 20	12534	8,1		
nekmetovalci	-	-	67516	34,5
člani KDZ	-	-	1779	0,9
	154628	100	195420	100

Opomba: V letu 1949 je upoštevano približno isto ozemlje kot je bilo leta 1931. Podatki se nanašajo samo na zasebni sektor, ki pa je obsegal 99% vseh kmečkih gospodarstev v Sloveniji, zato je nastala napaka glede celotnega števila teh zanemarljiva.

* Statistički godišnjak 1936, knjiga VII. Opšta državna statistika, Beograd 1937, str. 86.

** Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949. Zvezni statistični urad FLRJ, Statistični urad LRS, Kmetijska statistika, zvezek 7, tabela 1.

Pri podatkih o številu kmečkih gospodarstev in njihovi velikostni sestavi iz leta 1949 je potrebno opozoriti na lastniško kategorijo, vodeno v statistiki pod rubriko »nekmetovalci«. ²⁴ »Nekmetovalce« je bilo v posestni sestavi med vsemi velikostnimi skupinami gospodarstev največ - 34,5%. Med »nekmetovalce« pa je statistika štela tudi cerkvena posestva, tako da to še otežuje ugotavljanje števila polkmetov - polproletarcev. Cerkvenih »nekmečkih« posestev je bilo sicer malo; med 73450 nekmečkimi

ločena Goriška oblast, takratna upravno teritorialna enota, ki je obsegala okraje Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana in Tolmin. Del ozemlja v okrajih Idrija in in Postojna je pred vojno sicer spadal v Dravsko banovino, v takratna okraja Kranj in Logatec, vendar zaradi pomankanja podatkov ni mogoče v prikazu števila posestev tega upoštevati. V Goriški oblasti je bilo leta 1949 37434 kmečkih gospodarstev, to je 16% vseh v LRS.

²⁴ Avtorja, ki sta do sedaj analizirala rezultate in posledice agrarne reforme v Sloveniji (V. Stipetič in N. L. Gačša, ta je le povzel ugotovitve prvega), sta navajala padec skupnega števila gospodarstev. Do takšnega zaključka je prišel Stipetič zato, ker je od skupnega števila gospodarstev odštel število gospodarstev,

posestvi, ki so jih našeli v popisu zemljišč leta 1947, je bilo 860 cerkvenih, to je 1,2%. Podatki iz leta 1949 sicer ne omogočajo ugotavljanja, v katero velikostno skupino so »nekmetovalci« v resnici spadali, vendar je mogoče na osnovi podatkov iz leta 1947 sklepati, da so bili to predvsem tisti z do 5 ha skupne površine velikimi posestvi. Po podatkih iz tega popisa so bila gospodarstva nekmetov v glavnem velika do 5 ha; takih je bilo 94%, od teh pa je bilo največ s posestvom, velikim do 0,5 ha.²⁵ Upoštevanje tega pa podoba posestne sestave spremeni, saj se število malih posestev poveča, ne pa zmanjša kot kažejo podatki ob neupoštevanju »nekmetovalcev«, ki jih navaja Vladimir Stipetić in drugi avtorji, ki ga citirajo. Posestva z do 5 ha in posestva »nekmetovalcev« skupaj so predstavljala dve tretjini posestev. To pa je več, kot je bilo malih posestev leta 1931 na približno istem ozemlju. Ob neupoštevanju nekmetičkih posestev, ki velja za Stipetića pa je bil v začetku leta 1949 delež posestev z do 5 ha skupne površine 49,8%, kar je v resnici manj kot je bil delež posestev te velikosti leta 1931.

Za razliko od povečanja števila kmetičkih gospodarstev je površina kmetijske zemlje ostala domala nespremenjena. Povečala se je od leta 1931 do 1949 za 11587 ha, kar je bilo glede na stanje iz leta 1949 za 0,9% površine.

Poglavitna posledica agrarne reforme na ekonomsko – socialnem področju je bila v tem, da je postala mala posest še bolj prevladujoča. Z agrarno reformo se tudi ni bistveno izboljšalo posestno stanje tistih, ki so zemljo dobili, zato je bila agrarna reforma posredno pomemben dejavnik deagrarizacije. Lastniška kategorija »nekmetovalci« je bila torej tudi delno posledica agrarne reforme. V neagrarnih dejavnostih, predvsem v industriji, so se kot nekvalificirana delovna sila namreč zaposlovali predvsem ljudje z malih kmetij. To pa je bila tudi politična odločitev.

Z agrarno reformo tudi ni bilo razrešeno vprašanje agrarne prenaseljenosti. Tisti, ki niso imeli dovolj zemlje za življenje, kljub temu da so jo z agrarno reformo dobili, so imeli možnost zaposliti se v industriji. Na ta način je bila agrarna reforma, ki ni ustvarila posestev, sposobnih preživljanja samo od kmetijske proizvodnje, ustvarjalec deagrarizacije. Glede na število tako imenovanih nekmetičkih posestev pa s procesom deagrarizacije ni potekal tudi proces urbanizacije. Po Stipetićevem mnenju se je problem agrarne prenaseljenosti v povezavi z agrarno reformo in industrializacijo v okviru Jugoslavije uspešno razreševal le v Sloveniji, za kar je bila odločilnega pomena stopnja razvoja neagrarnega gospodarstva, natančneje industrije.²⁶

ki so jih v statistiki navajali kot nekmetovalska. To so bila kmetička gospodarstva, iz katerih je bil vsaj en član zaposlen v izvenagrarni dejavnosti, pa tudi posestva v lasti cerkve. Kljub nekmetičskemu poklicu lastnikov ali člana (članov) gospodinjstva pa je bilo to vseeno še vedno pravo kmetičko gospodarstvo (mešano gospodarstvo). Večina statistično vodenih nekmetičvalcev pa je živel na svojih kmetijah in obdelovala zemljo. Bili so tako imenovani polkmetje – part times farmers. Takih posestev je bilo v LR Sloveniji 78635, brez primorskih okrajev 67516.

Vladimir Stipetić: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948. Rad JAZU 300, Zagreb 1954, str. 461–462; Nikola L. Gaćeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji. Matica srpska, Novi Sad 1984, str. 371–372.

²⁵ Popis zemljišč iz leta 1947, tabela V, str. 60–61.

²⁶ Stipetić, Agrarna reforma, str. 465.

Med rezultate in tudi posledice agrarne reforme, ki so imeli za kmeta in vas neposredne posledice, posredne pa tudi za celotno gospodarsko življenje, je potrebno šteti tudi proces, v katerem so se večja posestva spreminjala v srednja, mala pa so se povečala in tudi postajala srednja. To je bil tako imenovani proces »osredinjenja vasi«, ki se je sicer kazal kot ekonomska posledica sprememb v posestni sestavi, vendar je zaradi namena bil celo bolj politično označen. S tem se je namreč želelo odpraviti ali vsaj omejiti socialno razredno razlikovanje na vasi. Srednje veliko posestvo s 5 do 15 ha površine je bilo za oblast politični in ekonomski ideal.

Ekonomski egalitizem, kar je predstavljalo »osrednjenje vasi«, pa je bil v bistvu nasproten proces od koncentracije zemljiških posesti in je po mnenju Vladimirja Stipetića predstavljal nazadovanje.²⁷ Spreminjanje posestne sestave in »osredinjenje vasi« je imelo za posledico povečanje avtarkije v kmetijstvu ter zmanjšanje tržnih viškov, kar se je pokazalo kot neugodno, ko se je začela petletka in pospešena industrializacija.

Agrarna reforma v Sloveniji ni dosegla niti ekonomskega niti takšnega političnega namena, kakršen je bil pričakovan oziroma splošno razglašan. Posledice agrarne reforme so se pokazale v kmetijski proizvodnji, ki je glede na predvojno padla. Temu sicer ni bil vzrok samo v agrarni reformi in spremembi posestne sestave, ki jo je ta povzročila. S povečanjem števila malih posestev, na katerih so lastniki proizvajali v glavnem za domače potrebe, so se pojavile težave glede tržnih viškov in delovanja trga. Vzrok za to tudi ni bil samo v agrarni reformi, ampak v odnosu do trga tistih kmetov, ki jih agrarna reforma sicer ni prizadela. Problematika preskrbe mest je zaradi povečanja števila prebivalstva in zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, v prvi vrsti v industriji, narekovala nove ekonomske – politične ukrepe za urejanje razmer. Rezultati agrarne reforme so tako posredno vplivali na uvajanje oblastnih ukrepov, ki so označili celotno obdobje z negativnim predznakom zaradi odnosa oblasti do kmeta. Ukrepi so imeli značilnosti tako imenovane prvotne socialistične akumulacije, kar je bil razredno zaostren način nadaljevanja socialistične revolucije. V tej fazi je nasprotnik vodilnega razreda v družbi, to je delavskega razreda, postal kmet kot njegov dotedanji zaveznik proti tako imenovanim »kapitalističnim elementom«. Sredstvo za to zavezništvo ali vsaj za njegovo utrditev pa naj bi bila prav agrarna reforma. Nadaljnji ekonomsko – politični ukrepi so bili torej politično usmerjeni nasprotno, kot je bil politični namen agrarne reforme.

Izvedba agrarne reforme v letih po zaključku druge svetovne vojne, ki je v Jugoslaviji in v Sloveniji prinesla spremembo politične oblasti in spreminjanje družbeno – ekonomskih odnosov, je na eni strani pomenila zaključek spreminjanja posestnih razmer, kakršne so bile vzpostavljene sto let pred tem z zemljiško odvezo. Dokončala je nalogo, ki je bila sicer namenjena buržoazno – demokratični revoluciji, kar predvojni oblasti ni uspelo, na drugi strani pa je vzpostavila osnove za razvoj kmetijstva na socialističnih osnovah. Agrarna reforma je predstavljala pogoj razvoja socialistične kmetijske politike in njeno prvo fazo.

²⁷ Prav tam.

AGRARIAN REFORM AFTER WORLD WAR II – ITS NATURE, EFFECTS, IMPLICATIONS

S u m m a r y

The post-war agrarian reform was a political-economic measure with a clear ideological stamp in Yugoslavia and Slovenia. The Yugoslav reform was enacted and implemented within the framework of a socialist revolution. Its economic motives were pushed into the background and so were its results. The authorities that passed the legislation which it was based on considered the agrarian reform primarily a means of strengthening their power, hoping to thus resolve one of the key issues of the socialist revolution started in the course of the liberation struggle. It was conceived as a means of bringing the interests of the working class and/or a communist party closer to those of the peasants. With the agrarian reform the authorities managed to a large degree to »expropriate the expropriators« in the agricultural sector. The law on agrarian reform and colonisation was based on the principle that land should be given entirely into the hands of those that had none or not enough. Only those that were able to cultivate it received the land.

The prime object of the agrarian reform were large estates owned by private citizens who were direct heirs of feudal lords, as well as the land owned by the Church or capitalist businesses and banks. It also had a national-liberating purpose since most landowners in Slovenia were of foreign origin. In its social aspect the agrarian reform focussed on landowners that did not work on their own land; in this context the principle was put into the foreground that land belongs to those that work on it.

Expropriated and confiscated land was pooled within land funds from which it could then be distributed to those that had no land or not enough of it, following both social and political standards. The distribution of land pursued political and, perhaps even more so, social aims – improving the social and economic status of peasants that otherwise could not feed themselves on the land they had. Colonisation, the second stage in the agrarian reform, pursued social and, especially national-liberating objectives: a change in the ethnic structure in those areas that had been populated by families of German origin. In Slovenia, there were two such areas in which Germans as farmers lived in larger settlements – the area around Kočevje, and the Apače field (beside border with Austria).

Evaluating the nature, results and consequences of the agrarian reform, one must pay particular attention to the ratio of the land that was distributed among interested peasants, to the land owned by the state. The Slovenian state kept three quarters of the land pooled in land funds, which is an indication that the agrarian reform was a way of nationalising land in Slovenia.

In economic terms the post-war agrarian reform brought about quite a few changes in the structure of land holdings, without abolishing the right to private ownership of land. It merely limited the possibility of exploiting it. About a quarter of all landed property in Slovenia registered in 1931 was included in the agrarian reform. The latter did not, however resolve the fundamental issues of either the economic or the social status of agriculture as a sector, and the farmers as individuals. Each interested individual in Slovenia was given an average of 0.9 ha of land per estate. The reform increased the number of farms yet the prospects for their survival were poor. The consequences of the agrarian reform were obvious in the output in agriculture that dropped compared to pre-war figures. Changes in the structure of land holdings caused a further predominant part of small farms.